

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Yayın No. : 55

TÜRKİYE DİYANET
VAKFI

GÜNÜMÜZ DİN BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI VE PROBLEMLERİ
SEMPOZYUMU
(27 - 30 Haziran 1989)

SAMSUN — 1989

TÜRK VE İSLÂM SANATLARI TARİHİ ARAŞTIRMALARININ DİNİ İLİMLER ARASINDAKİ YERİ

Doç. Dr. Nusret ÇAM
Atatürk Üniv. İlahiyat Fak.

Günümüzde gerek Türkiye'de, gerekse diğer İslâm ülkelerinde sanat tarihi araştırmalarının ve araştırmacı sayısının yeterli olduğu söylenemez. Bu durum, bilhassa İlahiyat fakülteleri için geçerlidir. Hatta bu dersin bu fakültelerde, diğer bazı sosyal derslerle birlikte ikinci sınıf derslermiş gibi mütâlaa edildiği de bir hakikattir. Bunun en açık delili, bazı fakültelerimizde Türk ve İslâm sanatları tarihi dersinin, kendi aslî elemanları tarafından değil, başka sahadan hocalar tarafından okutulmasıdır. Bunda, bu sahadaki kadro azlığının rolü olabileceği gibi, mevcut kadrolara talipli araştırma görevlisi adaylarının azlığının da payı vardır. Bunun yanında, bu dersin, İlahiyat fakültelerinde yalnızca bir dönemde üç saat okutulması, Türk ve İslâm Sanatları Tarihi araştırmalarını menfi yönde etkileyen diğer bir faktördür. Zira dersin hocası, öğrenciye, böyle geniş bir şumulü bulunan dersin ancak çok az bir kısmını anlatabilmekte, diğer konulara girememekte; hem de bu az zamanı mümkün olduğu kadar iyi değerlendirmek istediğinden aşırı bir yüklenme yoluna gitmektedir. Bazen bunun tersi de olmakta ve dersin elemanı, öğrenciyi derse psikolojik olarak hazırlamak ihtiyacını duyarak fazladan bazı ön bilgiler vermek zorunda kalmaktadır ki, bunun da sonunda öğrenci ancak 8-10 câmiden haberdar olabilmektedir. Bu durumun, hem araştırmacı adaylarının Türk ve İslâm Sanatları Tarihi dersinden yeterli bilgiyi sağlaması bakımından, hem de onların bu sahaya ünsiyet peyda etmeleri açısından ne kadar olumsuz neticeler meydana getireceği meydandadır.

Bütün bunlardan daha önemli olmak üzere, cemiyetimiz böyle bir sahaya çok yabancıdır ve pekçok talebe de bu dersin lüzumsuzluğuna inanmaktadır. Kanâtimizce Türk ve İslâm sanatları Tarihi araştırmalarını olumsuz yönde etkileyen en önemli sebep de budur. Bu sebeple, bu zihniyetin köklerini araştırmak herhalde faydalı olacaktır.

İslâm tarihine şöyle bir baktığımızda medreselerde okutulan ilimler, Yeniçağ'la birlikte sadece Kur'anî ilimlerle sınırlandırılmıştır. Daha doğrusu ilim olarak yalnızca insanın Allah'la olan münâsebetlerini konu alan ilimlere ağırlık verilmiş, insanın insanla, insanın tabiatla ve eşyanın eşyayla olan münâsebetlerini konu alan ilimler, ya başladığı noktada kalmış, ya da gerilemeye mahkûm edilmiştir. Başladığı noktada kalan ilimlere örnek olarak Biruni'nin jeodezi, İbn-i Haldun'un din sosyolojisi ve tarih felsefesi anlayışını, el Cezerî'nin sibernetik ilminin habercisi diyebileceğimiz çalışmalarını; gerileyen ilimlere ise matematik, hende ve astronomiyi verebiliriz. Bu bilimler, gitgide yozlaşarak matematik âdeta yerini hurûfîliğe, astronomi müneccimliğe bırakmıştır. İşin garip tarafı şu ki, en büyük gerileme felsefede görüldüğünden, meselelere yeni ve değişik perspektiflerden bakma imkânı azalmış, böylece dinî ilimlerde de bir ilerleme sağlanamamış, ya bilinenlerin tekrarı ile yetinilmiş, ya da âfakî meselelerle uğraşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki insanın, etrafında cereyan eden olayları, eşyaları, eski kavimlerin durumlarını, gökyüzünü vs. tetkik etmesiyle ilgili âyetlerin iyi anlaşılıp bu yöndeki çalışmaların hız kazandığı devirlerde fizik, kimya, astronomi, matematik, tıp ve felsefe sahalarındaki gördüğümüz hayret verici gelişmeler, hatta az önce sözünü ettiğimiz tarih felsefesi, sosyoloji, jeodezi, sibernetik gibi ilimlerdeki ilk teşebbüsler, pekçok ilmin Avrupa'dan önce İslâm âleminde doğabileceğini müjdelemektedir. Ne var ki, bu zihniyet yüzünden bu fırsat kaçırılmış ve bundan sanat tarihi ve İslâm arkeolojisi de nasibini almıştır. Bugün Batı'da İncil ve Tevrat arkeolojisi adı altında müstakil bir bilim dalı bulunduğu halde, Kur'an-ı Kerim arkeolojisi adı altında bir bilim dalı mevcut olmadığı gibi, Kur'an'da geçen olayların izahında bu bilimden istifade etmek yolunda ciddî teşebbüslerin bulunduğu da şüphelidir.

Aslında İslâm'ın güzelliğe, mücerret düşünceye ve tefekküre verdiği önem sayesinde mimarlıkta, sanatta kısa zamanda büyük ilerleme kaydedilmiş, hatta başka hiçbir sanatta mevcut olmayan **mukarnas** ve girift geometrik süslemeler yaratılmıştır. Bu tür orijinal unsurlar ancak İslâmiyet gibi fevkalâde transandantal tefekkür dininin ortaya koyabileceği unsurlardır. Ne yazık ki, mimaride ve küçük el sanatlarında elde edilen bu başarılarla rağmen, eski eserleri sistemli bir şekilde incelemenin lüzumu ve önemi kavranılmadığı gibi, yeni yapılan eserlere ait bilgiler ve belgelerin korunması cihetine gidilmemiştir. Belki bundan daha önemlisi tarihî eser kavramı hiçbir şekilde mevcut olmamıştır. Diğer taraftan, mimar ve ustalar, yaptıkları eserlere çoğu zaman, gurur ve kibire vesile olur düşüncesiyle imzalarını dahi atma-

mişlardır. O kadar çok eser meydana getirmiş olan Mimar Sinan'ın yalnızca bir tek eserde imzasını kullanmış olması bunun güzel bir delilidir.

Tarihî eser kavramının gelişmediği bir ortamda elbette ki, sanat tarihçiliğinin ve arkeolojinin zuhur etmesi de beklenemezdi. Kanatimizce bir ülkede sanat tarihi araştırmalarıyla «tarihî eser» ve «sanat eseri» kavramlarının gelişmesi arasında çok yakın bir münasebet vardır. Şu halde, bu mefhumların gelişmediği memleketlerde sanat tarihî araştırmalarının istenilen seviyede olması da mümkün değildir. Nitekim bid'at olduğu gerekçesiyle türbe ve kubbeleri yıkan, minâreleri yasaklayan, eski İslâmî eserlere ve Hz. Peygamber'in şahsına fazla sempati duymayan Selefî akidesinin hâkim olduğu yerlerde böyle bir araştırma sahası tamamıyla meçhuldür. Eski yadigârlara ve tarihî eserlere sempatiyle bakılmadığı zaman, mimarlık ve sanat tarihi araştırması diye bir hâdisenin olamayacağı da tabiidir. Sanat eserlerinin ve tarih yadigârlarının, ait oldukları devrin ve milletin dinî, ahlâkî, felsefî, sosyal ve estetik değer hükümlerini yıllar ötesinden bize haber vermesi ve onları inceleme imkânı sağlaması keyfiyeti yeterince kavranamamıştır.

Bu hususta özetle söylemek gerekirse, sanat tarihi araştırmalarının daha yoğun ve kaliteli bir şekilde yürütülmesi için önce kuvvetli bir tarih ve tarihî eser şuurunun geliştirilmesi icabeder. Hazırlamakta olduğum tez ve makale için ölçü aldığım ve resim çektiğim tarihî eserlerde ençok karşılaştığım soru, «bu bina yıkılacak mı», «ne zaman yıkılacak» gibi sorular veya «yıkılsa da o civardaki evlere ek kat müsaadesi verilse» gibi temennilerdi. Hiç kimse onların sahip olduğu değerini ve güzelliklerin tanıtılması gibi bir çalışmanın yapılabileceğini düşünemiyordu âdeta.

Halbuki, Peygamberimiz, «büyük babam» dediği Hz. İbrahim'in mücize kabilinden taş çıkaran ayak izini⁽¹⁾ muhafaza ederek günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bugün bu mübârek ayak izi, Kâbe'nin yapımının canlı bir hâtırası olarak Kâbe'nin hemen yanında «Makam-ı İbrahim» adıyla çok önemli şeyler hatırlatmaktadır. Keza, Hz. Muhammed (a.s.) Kâbe'yi fethettiğinde bütün putları kırdırmış, ancak «elimin altındaki müstesna»⁽²⁾ diyerek Hz. İsa'yı Meryem'in kucağında tasvir eden bir resmin tahrip edilmesine müsaade etmemiştir. Aynı şekilde bu mümtaz insa-

(1) Fahreddin Râzî, Tefsirü'l-Kebir, c. 4, s. 53-54 (Bakara : 125).

(2) Ebu'l-Velid Muhammed bin Abdillâh el-Ezrakî, Ahbâr-ı Mekke, (Wüstenfeld neşri), s. 111-113.

nın, bazı hırkalarını ve sakalını teberrüken alıp muhafaza etmek isteyen sahâbenin bu isteğini yerine getirdiğini bilmekteyiz. Hatta bazı eşyalarını, sahabelere kendi eliyle hediye ederek bugün İstanbul Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen birçok Mukaddes Emanet'in günümüze ulaşmasını temin etmiştir. Yine O, sık sık sıla-i rahimden bahsederek, insanın atalarını, büyüklerini ve baba ocağını ziyaret etmesini istemiştir. Bütün bunlar, insanın tarihten ve tarihî yadigârlardan uzak kalmaması gerektiğinin en çarpıcı işaretleridir. Buradan da anlaşılacağı üzere «tarihî eser» kavramı İslâm dinine hiç de yabancı değildir.

Aynı şeyleri arkeoloji için de söylemek mümkündür. Hemen ifade edelim ki, Batı'da klasik arkeolojiden başka bir de Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi geliştiği ve Kur'an-ı Kerim, Âd, Semud, İrem kavimlerinin şehirlerinin âkibetini belirtip ibret alınması gerektiğini hatırlattığı halde (Neml/52, Fecr/6-10, Bakara/259), bunları sistemli bir bilim halinde araştırma ve elde edilen bilgileri, Kur'an bilimleri için kullanma cihetine gitmemişiz. Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği bu şehirlerin ve medeniyetlerin bugün dahi Kur'anî açıdan ele alındığı yoktur. Halbuki buralarda Müslümanların yapacağı kazılardan Kur'anî ilimler ve insanlık çok şey öğrenebilecektir.

Sırası gelmişken, bu örnekte olduğu gibi, sanat tarihi ve arkeolojinin Kur'an ilimlerine pekçok katkıda bulunabileceğini ifade etmek isteriz. Zira, artık günümüzde kendi kendisine yeterli bir ilim dalı kalmamıştır veya en azından, ilim dalları bugün eskiden olduğundan çok daha fazla birbirine muhtaçtır. Meselâ Hazret-i Peygamber zamanındaki ev ve mescit mimarisinin, ya da çadırların şeklinin bilinmesi, birçok hadisi daha iyi anlamamıza imkân verebileceği gibi, günümüzde Yahudiliğin sembolü olarak kullanılan altı kollu yıldızın, mühr-ü Süleyman» adı altında hadislerde zikredildiğini bilmemiz de onun menşeinin sanıldığı gibi Yahudilik olmadığını ortaya koyacaktır. Zira bu motif, daha Emevî sanatından itibaren bir süs unsuru olarak İslâm sanatında çok sık kullanılmıştır. Diğer milletlerin de çok sık kullandığı bu motife Yahudiler daha çok yakın zamanlarda sahiplenmişlerdir. Bunları bildiğimiz takdirde, bu yıldız hakkındaki peşin hükümler ortadan kalkabilecektir. Yine sanat tarihi sayesinde eski devletlerin dinî telâkkilerini, teknik seviyelerini, etkilendikleri kültürleri ve hayat tarzlarını daha iyi bilebiliriz.

Sanat tarihi araştırmalarında karşılaştığımız diğer bir zihniyet meselesi de, bir eserin, onu meydana getiren tarihî, sosyal, psikolojik ve dinî faktörlerden, tecrit edilerek anlatılmasıdır. Hattâ çoğu kere, o ya-

pının ve eserin inşâî, tarih ve üslûp problemlerine de temas edilmez. Bazı hallerde yine de bir kıymet ifade etmekle birlikte ,böyle bir sanat tarihi anlayışının eksik olduğu meydandadır. Zira böyle bir anlayışın, metremizle ve fotoğraf makinamızla tesbit ettiğimiz bilgi ve görünüşlerin kâğıt üzerine dökülmesinden başka birşey olmadığı açıktır. Bir sanat tarihçisinin asıl yapması gereken şey, bunların mümkün mer-tebe gerisine uzanarak, o sanat eserini, ait olduğu kültürün ve sosyal çevrenin içerisindeki yerini tesbit etmektir.